

Gabriella SCHUBERT*
Jena

Оригинални научни рад
Примљен: 14. 01. 2020.
Прихваћен: 12. 02. 2020.

АНДРИЋЕВА „ПРОКЛЕТА АВЛИЈА” – ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ЧОВЕКОВЕ ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНЕ ПАТЊЕ

У „Проклетој авлији” Андрић литераризује енциклопедијске садржаје: борбу између Цема и Бајазита, поред других историјских појава и збивања у Османлијском царству. Главна тема наратива је страдање човека под деспотизмом власти, у првом сижеу империјалне, неограничене власти, а у другом сижеу институционалне моћи цариградског затвора као средства њене владавине. У борби између *Цема* и *Бајазита*, *Карађоза* и *Ћамила*, *Карађоза* и затвореника, Андрић обликује сукоб два супротна света и патњу човека под антагонизмом тих светова. Трагичне судбине *Цема* и *Ћамила* су две варијације те патње.

Описујући услове који владају у „Проклетој авлији”, аутор имплицира општији смисао патње: егзистенцијалну патњу као последицу непремостивих супротности. Апстраховањем наратива, „Проклетој авлији” излази из оквира историјског романа, коме по предмету припада. У том смислу тај роман није само приповедање оног што се догодило, већ и обликовање семантичке конфигурације описаних догађаја и артикулација њиховог општег, трансисторијског смисла, са поруком: Проклетој авлији је постојала и постоји у свим временима.

Кључне речи: енциклопедијско писање; генеза и рецепција „Проклетој авлији”; тамновање И. Андрића; енциклопедијски елементи у роману; наративна структура; патња као централна тема.

1. Увод

Андрићев роман „Проклетој авлији” (Матица српска 1954) је изазвао велики број различитих и делимично супротних тумачења. Године 2015, у оквиру истраживачког пројекта „Andrić-Initiative”, који је био реализован на Грацком универзитету и који је трајао од 2007. до 2015, изашао је зборник „Андрићева авлија”, који садржи 40 књижевних, 17 лингвистичких и 7 других текстова.¹ У зборнику су заступљена истраживања о најразличитијим аспектима овог Андрићевог романа: између осталог о наративној структури; о хипертексту и о темама као што су трагање за идентитетом, моћ и прогон-

* gabriella.schubert@gmx.de

¹ *Андрићева авлија* 2015; уп. библиографију на крају текста.

ство, кривица, родни дискурси; разматрају се исто тако лингвистичка питања па чак и библијски, митолошки и фоклористички контексти.

Међутим, и пре тога овај роман је изнова био предмет књижевних разматрања.² Највећу пажњу изазвали су организација и презентација текста као и значења наративне фабуле која се отвара све новијим интерпретацијама (уп. Немес 2013: 98). Већина аутора сматра да је ово дело најбољи (или најзначајнији) роман српске књижевности, па и најбољи роман о приповедању (уп. између осталог Илић 2016: 3 и сл). Године 2011. је спроведена опсежна анкета међу српским писцима по питању најбољег српског романа XX века. Највећи део учесника је у анкети навео баш тај Андрићев роман. О томе је писала „Политика” 7. маја 2011. године. Насупрот томе, Дукић (2015. године) у похвалној оцени види некритично прецењивање романа, не узимајући у обзир његове очигледне слабости: преламање у веродостојности знања фигура као и у надлежности наратора; осим тога постоје и негативна решења у стилском погледу.

Андрић у овом роману прелази дотадашњи оквир радњи својих дела. Место главне радње је, наиме, затвор у Истанбулу. Описујући сценарију затвора, Андрић показује своје темељно познавање друштвених и културних околности у Османлијском царству. Међутим, и Босна је присутна у овом делу, пре свега у лику босанског фрањевачког фратра Петра, који је у роману сведок, а у исто време и кључни приповедач; уп. између осталог Филиповића:

„Мада се просторно локализује за Цариград из прошлих раздобља, садржај романа дат је претежно по ономе, што је фра-Петрово и босанско, што носи Андрићево интимно, вишеградско порекло успомена и визуелних представа” (Филиповић 1976: 186).

2. Генеза романа и биографски елементи

Полазна тачка наратива овог романа је историјско предање трагичне судбине Џем-султана, сина Мехмеда Другог Освајача, који је крајем 15. века био свргнут са трона и вероватно трован по наредби његовог брата Бајазита. Андрића је то предање толико привлачило да се више од двадесет година бавио уметничким обликовањем тог сижера. Са првом верзијом под насловом „Принц Џем”, која је углавном била љубавно-историјска прича и коју је почео да пише 1928. године,³ није био задовољан (Андрић 1994: 154). Сакупио је већ напомене у обиму од 250 страна кад је по сопственим речима „све то ставио на страну и тако је од 250 страница остало свега стотина” (Андрић 1994: 54).

После дуге паузе је конципирао своју другу верзију под насловом „Проклета авлија”, која се појавила 1954. године. Већ сам наслов наводи на закључак да се овде не ради о љубавној причи, већ о догађајима у једном ограђе-

² Упореди библиографије у зборнику *Андрићева авлија* 2015.

³ У овој и следећој години је био дипломата у Мадриду.

ном простору у коме се развијају суморни међуљудски односи и трагичне судбине (Андрић 1994: 54).

Дуга и комплексна генеза „Проклете авлије” доводи до закључка који се тиче поруке, односно идејне садржине овог дела: Андрић је јасно видео симболички потенцијал наратива о конфликту између османлијске браће и желео је да прекорачи историјске границе како би укључио историјске догађаје у један општи, енциклопедијски оквир човекове егзистенцијалне патње. Промењена стратегија приповедања: уградња приче у мета-мета-метадијегетску нарацију је по мишљењу Илића (2016: 4–5) један од најуспелијих Андрићевих текстова, али и дело које се дословно може сматрати животним и тестаментарним.

Могуће да су и лични узроци допринели томе. Ходел (2014: 129) претпоставља да је Андрић имао страх од негативних последица могућег повезивања главних јунака романа са тадашњом политичком ситуацијом, одн. са догађајима око браће Карађорђевић: принц Ђорђе Карађорђевић⁴, син краља Петра I, био је престолонаследник Краљевине Србије од 1903. до 1909, када се одрекао права на престо у корист млађег брата Александра. Његовој абдикацији је претходио инцидент на двору у коме је он смртно ранио свог слугу, што је значајно допринело нарушавању његовог угледа и притиску јавности на његово повлачење. Ђорђевићев брат Александар је постао нови престолонаследник. После победе у Првом светском рату, Александар је изабран за регента нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а 1921. године, после очеве смрти, за краља. После убистава у Народној скупштини, Александар је 1929. године завео Шестојануарску диктатуру.

Узимајући у обзир те историјске догађаје, Ходел поставља питање:

„Сугерира ли нам ту аутор не само једно поређење Александра са Бајазитом II, односно поређење Ђорђа са Џемом? Не оставља ли он роман 1929. незавршеним због његових опасних асоцијација, које су већ Ђамила одвеле у затвор, и завршава га тек 1953. када је једна таква паралела била политички већ комфорна?” (Ходел 2014 :129).

Међутим, и искуство Андрића у затвору,⁵ политички сукоб „братских” народа у вези са идејом југословенства и прогнанство политичких противника на Голи оток могли су покренути Андрића да одложи даљи рад на том роману до 1953. године, кад више није морао да има страх од икаквих политичких асоцијација.

Без сумње постоји повезаност између Андрићевог тамновања и његовог романа „Проклета авлија”. У затвору је упознао психологију починилаца и судије (уп. Тошовић 2015: 38). У вези са тим Андрић пише:

⁴ Од 1903. до 1918. године краљ Срба, а од 1918. до 1921. године краљ Срба, Хрвата и Словенаца.

⁵ На почетку Првог светског рата аустроугарске власти су тражиле Андрића као члана револуционарне организације *Млада Босна* и ухапсили су га у Сплиту пошто је скривао једног револуционара. После тога је најпре био притворен у Шибенику и касније у Марибору, где је остао до марта 1915. године. У мариборском затвору је интензивно писао. После отпуштања је био у кућном притвору у Овчареву и Зеници. Године 1917. био је амнестиран; вратио се у Вишеград.

„Тамновање у мариборској казниони помогло ми је да обележим основни круг и осенчим средишњу линију за ову приповест. Неки критичари су писали: да није било мариборског казамата не би било ни *Проклете авлије*. То већ личи на искључивост. Тамновање ми је помогло у знатној мери да упознам свет иза решетака, осуђенике, хапсамиђије и подмуклу правду. Да ли би било „Проклете авлије” да није било оне неме и безосећајне ћелије у Марибору? То ја не знам, и писац је најмање поуздан извор на којем је могућно проверавати такве ствари” (Јандрић 1982: 47).

И у вези са причањем у „Проклетој авлији” Андрић потврђује улогу својих искустава у мариборском затвору:

„Доживљаје из мариборске казнионице, у којој су неки затвореници знали да причају до зоре – највише, зна се, о женама – искористи сам приликом писања поглавља „Проклете авлије” (Тошовић 2015: 38).

Тема тамнице и тамновања је Андрића све изнова заокупљала: у његовим делима „Екс Понто” (1918), „Немири” (1919), „У ћелији бр. 115” (1960), па све до 1970. године и у приповеци „На ланцу”. Марковић (1992) у том погледу даје следеће објашњење:

„Да је 1914. отишао на фронт и преживео рат, његов поглед на свет би вероватно узео други правац. Али Андрић је слаб, болешљив. Док његови другови у плавим униформама маршују ка Дрини или Галицији, он, иако пунолетан, одлази у Сплит на лечење. Не задуго. Аустријске власти га убрзо хапсе као југословенског родољуба. Тако се завршава прва младост те генерације: у рововима или на робији. Једнима ће живот у будуће изгледати као вечита борба, другима као страдање и тамновање. Андрићу се у први мах све то учинило као ружан сан. Удар је био тако снажан, да је свет око њега изгубио сваку реалност” (Марковић 1992: 187; Тошовић 2015: 54, примедба 43).

Ауторка Д. Вукићевић (2015) исто тако, мада на други начин, констатује повезаност између романа и аутора. Већ наслов њеног чланка: „Демон у делу, демон у свету и демон у уметнику”⁶ указује на то. Она класифицира то дело као „роман о злу” (тако и Томић 2010). Дуг процес писања и уништавања написаног тумачи као борбу писца с демоном, која је пратила сваки његов покушај писања.

3. Енциклопедијски елементи у „Проклетој авлији”

Енциклопедијско писање је својствено роману. Присутно је у авантуристичком роману антике, као и роману барока и у модерним и постмондерним романима. За наративну организацију текста која узима у обзир енциклопедијску парадигму, типичне су деконтекстуализација и наративна реконтекстуализација енциклопедијских садржаја. То важи и за Андрићев роман „Проклета авлија”.

Андрић детаљно описује институцију затвора: његову локацију, затворске услове и затворенике. Пред очима читаоца, преко причања и преживљавања Фра Петра, пролазе људи, судбине и догађаји који осветљавају хетеро-

⁶ Упореди у библиографији.

гене етничке, политичке и културне фасете обимне Османлијске империје. Проклета авлија се појављује као минијатурна енциклопедија Османлијског царства, његових мултиетничких становника и животних околности. Посредник у томе је Фра Петар. Преко њега читалац упознаје животне околности и судбине људи различите етничке припадности у царству. Појављују се различити људски типови са различитим начином живота, оптерећени ситним или крупним злочиним, али и невини и набеђени људи. Они су индивидуе из широког круга Османлијске империје. Међу њима се налази мали, трачарски Заимага из Адапазара, фалсификатор новчаница који себе сматра жртвом својих једанаест жена; богат и по држању достојанствен Јерменин Киркор, који иако је невин мора да одговара за проневеру државних новчића; два ћутљива Бугарина; Јеврејин Хаим, елоквентан човек и мајстор имитације. До краја у нарацију се уплићу још и питорескне епизоде као, на пример, епизода коцкара или препирка човека промуклог гласа са ситним Софтом о лепоти Јерменки. Андрић сликовито приказује османлијски миље исто тако у опису личних особина и у дијалозима затвореника, користећи велики број турцизама и употребљавајући географска имена која покривају једну обимну територију од Босне и Бугарске до Јерменије, од Смирне до Тифлиса.

4. Наративна структура

Андрић ствара књижевну евокацију патње на основу фактографске веродостојности: у опису услова у затвору као и у књижевној адаптацији двају наратива. Први је већ поменута прича о Џему; други потиче из 18. века и описује боравак и доживљаје Фрањевца у Истамбулском (Цариградском) затвору. Ови наративи су међусобно повезани судбином Ђамила, чија је трагика у томе да себе сматра *принцем Џемом*.

Прича о Ђамилу-Џему представља језгро наратива који је уграђен у комплексну, прстенасту, оквирну наративну структуру. Лауер (1979: 157) је прецизно скицира: спољни оквир формирају увод и коначни део VIII поглавља: збивања у Босни – после смрти Фра Петра. У I поглављу описују се затвор, затвореници и управник затвора Карађоз – то је експозиција; у поглављима од II до VIII (изузев коначног одломка) приповедају се животни пут и судбина Ђамила-Џема, а у поглављима II и VIII долазак и нестанак Ђамила; поглавља III и VII тематизују позадину Ђамиловог живота и његово испитивање – преко приче Хаима; поглавља IV и VI садрже увод у причу о Џему и њено коментарисање од стране Фра Петра. У центру ове симетричне структуре нарације налази се поглавље V: поменута прича о Ђамилу-Џему.

5. Патња као централна тема

Централна тема романа је патња. Она се испољава у различитим констелацијама.

5.1 Затвор као платформа патње

„Проклета авлија” је платформа патње и безизлазности која крије у себи тешке и компликоване судбине и која је простор „срачунат на мучење и веће страдање затвореника”.

Патњу доживљавају сви затвореници у „Проклетој авлији”; међутим, они нису претежно приказани као криминалци, већ као несрећни људи са слабостима. Њихов живот тече у једном одвојеном простору; уп:

„Из авлије се не види ништа од града ни од пристаништа и напуштеног арсенала на обали испод ње. Само небо, велико и немилосрдно у својој лепоти, у даљини нешто мало од зелене азијске обале с друге стране невидљивог мора, и тек понеки вршак непознате џамије или циновског кипариса иза зида. Све неодређено, безимено, и туђе” (*Проклета авлија* 2003: 19).

Андрић упоређује ту локацију са Ђаволским острвом, где

„затвореници који су из Цариграда кажњени су поред свих других невоља још и тиме што не виде и не чују ништа од свог града; у њему су, а као да су сто конака далеко од њега; и та привидна даљина мучи их исто као стварна” (*Проклета авлија* 2003: 19).

Тај затвор „савије човека и потчини га себи”, тако да стане да губи свој идентитет. Задах морске трулежи који доноси јужни ветар преноси се на затворенике и доведе их до лудила и агресивности.

Посматрач и сведок свих догађаја и људских односа у Проклетој авлији је Фра Петар, један космополитски дух и пажљив слушалац који овде борави два месеца без испитивања. Својим особинама отвореног човека, пуног разумевања, предодређен је да буде главни носилац унутрашње тачке гледишта у затворским догађајима. Он има кључно место и као приповедач. Кроз његово приповедање пролазе све романескне приче о Проклетој авлији и људским судбинама у њој. Он је проницљивог духа, са развијеним посматрачким даром и способношћу да запази све околности и међуљудске односе у затвору.

У описивању затворских услова и метода истраге показују се механизми владања у империји као и филозофија власти. Империјална власт у њој представља највећу слободу за једног, а најропскију егзистенцију за другог.

Веза између империјалне моћи и затвора је органска; затвор је њен инструмент и симболички знак. У опису метода испитивања испољавају се механизми ауторитарног владања као и њена филозофија. Носилац те филозофије је управник затвора Латифага, звани Карађоз – по гротескном лику турског позоришта сенки. На исти начин као лик позоришта сенки, Карађоз игра на позорници затвора животом затвореника; уп:

„И заиста је та Авлија и све што је са њом живело и што се у њој дешавало била велика позорница и стална глума Карађозовог живота” (*Проклета авлија* 2003: 26).

Његова игра је, међутим, реална игра у којој је он покретач фаталне судбине затвореника. За затворенике спољашњи свет је нормалан, а проклета авлија је перверзија живота; за Карађоза је живот у тамници нормалан. Он

је оличење империјалне владавине. Његова филозофија је: у Авлији нема невиних; уп:

„Нико овде није случајно. Је ли прешао праг ове Авлије, није он невин. Скривео је нешто, па ма то било у сну. Ако ништа друго, мајка му је, кад га је носила, помислила нешто рђаво (...) Ко овде дође, тај је крив, или се макар очешао о кривца. (...) Овде невиног човека нема (...) Ја људе знам, криви су сви, само није сваком писано да овде хлеб једе” (Проклета авлија 2003: 28–29).

Тај свет порока и нереда Карађоз сматра својим. Он је у ствари несрећан човек који је цели свој живот дао Проклетој авлији, поистоветио се с њом и њеним животом. Он своје право да кажњава доживљава као сопствену казну. То је феномен империјалне владавине, који настаје заснивањем колективне егзистенције на принципу моћи, односно потчињености. Затвореници су се помирили са тим, да је Карађоз постао „део њиховог проклетства” из кога нема излаза. Карађоз представља безскрупулозног стражара моћи, каквих је било у свим временима у којима је робовао и патио човек.

5.2.1 Цем и Бајазит

Прототип прве констелације у тематизовању патње је прастара прича о сукобу међу браћом са трагичним исходом, то јест, братоубиство које се у Андрићевом делу материјализује у сукобу Цема са братом Бајазитом у борби за највишу власт, за султански трон.

Цем је омиљени син султана Мехмеда и мајке из српске кнежевске породице.⁷ Као и његов брат Бајазит, он је упоран претендент на царски трон али, насупротив Бајазиту, има и друге, стваралачке и уметничке потенцијале: пише стихове и окупља песнике и музичаре на свом двору; зна грчки и чита италијански. Бајазит је споредан јунак „Проклете авлије”, али он је као султан владар неограничене моћи. Његов лик Андрић гради на фактографској подлози и не развија опширнију књижевну интерпретацију тог лика. Ипак, посвећује већу пажњу његовом понашању као владару, нарочито особинама којима се може објаснити Бајазатова надмоћ у борби за власт и одржање на њеном врху. У Андрићевом тумачењу главна Бајазитова особина из које проистиче његова предност у тој борби, јесте у томе што се без икаквог компромиса и хладнокрвно бори за највишу власт и ни једног тренутка не допушта себи да се понаша према Цему као према своме брату, већ као према највећем противнику. Цем у тој борби стално губи; али неће одустати од свог циља и цео свој живот посветиће борби за свргавање Бајазита – борби без изгледа на успех. принуђен је да побегне у град Родос и тамо пада у руке припадника реда Св. Јована. Као „отпадник и претендент”, у понижавајућој позицији заточеника својих савезника, постаје ефикасна ручица западно-хришћанске дипломатије. У даљем следу догађаја осам година борави у Француској, одакле га предају папи Инокентију VIII, како би га после папине смрти став-

⁷ По историчару Бабингеру (Babinger 1959) то је тврдња западних коментатора која, међутим, није тачна. Уп. Lauer 1979: 162, примедба 27.

или у затвор у тврђави Светог Анђела. Његова патња, док живи у положају „драгоценог роба”, нема краја. Тавори у „златној колевци” западних владара и постаје објекат у њиховој игри моћи. Његов ментални и физички пад аутор описује на следечи начин:

„У хроникама и писмима као и на сликама савременика Џем је приказан као човек од тридесетак година, али који изгледа као да има преко четрдесет. Угојен, таман у лицу, са левим очним капком потпуно опуштеним, тако да изгледа 'као човек који нишани'. Мрачан и плаховит, и немилосрдан према послузи, одан је уживањима, нарочито пићу, јер у њему тражи сна и заборав” (*Проклета авлија* 2003: 86).

Краљ Карло VIII 1494. године освоји Рим, узима Џема као таоца и води га са собом у даљем војном походу против напуљског краља. Џем се недуго после тога тешко разболи и умре. Његово балзамовано тело је тек 1499. године предато султану Бајазиту, који га свечано сахрањује у турбету у Бурси, где леже покопани турски владари.

Џемова судбина може да се сагледа као вишеструко губитничка. Његово опредељење да не одустане од борбе за султански трон, односно, упорно покушава да свргне брата Бајазита са власти, не само да га кошта живота већ и губитка свих оних потенцијала које је имао као уметнички надарена и образована личност, јер није успео до краја да их развије и да афирмише себе у интелектуалним круговима у којима је већ имао одређено место.

5.2.2 *Ћамил и Карађоз*

Прва констелација приче о патњи понавља се у другом наративном току у коме Ћамилов животопис игра централну улогу. У овом наративу тематизује се сукоб између Ћамилове империјалне опсесије и Карађозове страховладе у затвору Проклете авлије.

Ћамил и Карађоз су по нечему слични, а по нечему различити од прве двојице јунака империјалне моћи, Џема и Бајазита. Ћамил је Џемов двојник – неуспешни двојник, умишљени претендент на султански трон, а Бајазитов двојник је управник Карађоз. Он је исто тако вршилац моћи, али не империјалне, већ оне на нижем нивоу друштвене лествице. И код Ћамила и Карађоза постоји снажна жудња за врховном влашћу и нису спремни да одустају од ње.

Ћамил из Смирне је свакако централни, најхаризматичнији и најтрагичнији јунак романа.

Ћамилову историју прича Хаим, у све упућен, и сам родом из Смирне. Чини се да Ћамил још од рођења носи са собом некакво проклетство, за које га је предодредила тужна судбина његове мајке. Рођен је у браку лепе и несрећне удовице Гркиње и старијег, врло богатог и образованог Турчина (Тахир-паше). Брак је од почетка осуђен и са негодовањем примљен од стране лицемерног градског друштва, нарочито Грка. Омрзнувши због тога свој род, Ћамилова мајка покушава да нађе срећу и склад у новом браку, али, после личне трауме брзо окончава свој мученички живот. Ћамил одраста уз

оца који подржава његово интересовање за учење. У складу са значењем свог имена („савршен”), пун је врлина и, као такав, идеална мета за покварени свет. Након очеве смрти, неискusan – а богат, без много ослонца у родбини, доживљава први велики пораз. Схватиће немогућност да се ожени девојком коју воли због своје националности, вере и породичног порекла, односно свега што чини његов идентитет. Разочаран и повређен, на примеру забрањене љубави упознавши поделе међу људима, још више се повлачи у себе и посвећује школовању. Ни Грк, ни Турчин, препуштен самом себи, путује и у интелектуалном уздицању тражи утеху, утемељење своје личности.

Ћамил, исто тако као Џем, налази се у једном граничном положају, између два различита, непријатељска света и није у стању да превазиђе ту границу.

Џемов, али у исто време и свој сопствени положај, описује следећим речима:

„И све се сводило на једно: постоје два света, између којих нема и не може бити ни правог додира ни могућности споразума, два страшна света осуђена на вечити рат у хиљаду облика. А између њих постоји један човек који је, на свој начин, у рату са оба та зараћена света” (*Проклета авлија* 2003: 89).

Ћамил је јединствен пример страдалника: образован и у исто време тужан младић, обузет судбином Џем-султана. Сву енергију усмерио је на то да дође до тајних података о њему. Он је прототип појединца који се издигао из своје средине образовањем, културом, лепотом и другим квалитетима, али ће због тога бити кажњен.

На сличан начин као и Џем, Ћамил је опседнут жудњом за империјалном влашћу, и то у једном посебном виду. Негује необично велико интересовање за историју и проучава повест турске царевине, посебно Џем-султана. Са временом судбина Џем-султана постаје његова једина опсесија. На крају се своди на то да „млади чудак” верује да је он Бајазитов прогнани брат из XV века. Ова прича стиже и до измирског валије, корумпираног и ограниченог, болесно сумњичавог и строгог „родољупца”. У истрази његовог случаја препознаје активност поткопавања власти; због тога убрзо наређује да Ћамила приведу. Кад валија види велики број књига код Ћамила на разним језицима, наљути се, пошто као сви ситни духови има страх од свега тога што му је страно и превазилази његове видике. Под сумњом да је претендент на престо, Ћамил је упућен у притвор. У затвору и Карађоз зазире од њега из страха и одвратности коју има према политичким окривљеницима.

Ћамилова потрага за царским троном нема реалну основу; због тога добија болестан облик највеће занесењачке фиксације и идентификације с неуспешним претендентом у борби за власт, принцем Џемом. Објекат његове патолошке идентификације није један обичан човек или владајући султан Бајазит, него управо неуспешни претендент на царски трон. Та превласт властољубивог порива у њему расте у толикој мери патолошке уображености да губи елементарни смисао за реалност, чак дотле да губи минимални инстинкт за опстанак. Он је пример човека са толико јаким поривом за владарском моћи да због тога губи разум.

6. Од патње појединца до патње човека

У „Проклетој авлији” Андрић литераризује енциклопедијске садржаје: борбу између Цема и Бајазита, поред других историјских појава и збивања у Османлијском царству. Главна тема наратива је страдање човека под деспотизмом власти, у првом сижеу империјалне, неограничене власти, а у другом сижеу институционалне моћи цариградског затвора као средства њене владавине. У борби између Цема и Бајазита, Карађоза и Тамила, Карађоза и затвореника, Андрић обликује колизију животних ставова, сукоб два супротна света, и патњу човека под антагонизмом тих светова. Трагичне судбине Цема и Тамила су две варијације те патње.

Описујући услове који владају у „Проклетој авлији”, аутор имплицира општији смисао патње: егзистенцијалну патњу као последицу непремостивих супротности. Апстраховањем нарације, „Проклета авлија” излази из оквира историјског романа, коме по предмету припада. У том смислу тај роман није само приповедање оног што се догодило, већ и обликовање семантичке конфигурације описаних догађаја и артикулација њиховог општег, трансисторијског смисла, са поруком: Проклета авлији је постојала и постоји у свим временима.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1954: И. Андрић, *Проклета авлија*. Нови Сад.
- Андрић 1994: И. Андрић, *Писац говори својим делом*. Београд.
- Андрићева авлија 2015: Андрићева авлија//*Andrićs Hof*. Andrić-Initiative 8, ур. Б. Тиошовић, Грац.
- Бандић, М. И. 1996: Разговори са Андрићем. *Књижевност*. Београд, год. 50, књ. 101, св. 7/8, 639–650.
- Вучковић, Р. 1974: Проклета авлија. У: Вучковић, Радован: *Велика синтеза*. Сарајево, 409–431.
- Вукићевић, Д. Б. 2015: Демон у делу, демон у свету и демон у уметнику – поводом шездесет година од објављивања Проклете Авлије. *Philologia Mediana* 7/2015, 49–60.
- Димитријевић, К. 2010³: *Разговори и ћутања Иве Андрића*. Београд.
- Ђорђевић, С. 2014: Феноменолошки приступ Проклетој авлији Иве Андрића. *Serbian Studies Research* Т. 5, бр. 1 (2014): 163–183.
- Ђукић Перишић, Ж. 2012: Проклета авлија. У: Ђукић Перишић, Жанета: *Писац и прича: Стваралачка биографија Иве Андрића*. Нови Сад, 466–468.
- Илић, Б. А. 2016: *Хомодијегетичко приповедање у српском роману*. Београд.
- Јандрић, Љ. ²1982: *Са Ивом Андрићем*. Сарајево.
- Марковић, М. С. 1992: Тамница у делу Иве Андрића. *Свеске Задужбине Иве Андрића*. Београд, год. XI, св. 8., 187–199.

- Томић, Л. 2010: Симболизација мотива зла у Проклетој авлији Ива Андрића. У: *Зло као књижевна тема. Други Лалићеви сусрети*. Подгорица, 23. децембар 2009. Подгорица: ЦАНУ, 129–139.
- Тошовић, Б. 2015: Андрић испред и иза АВЛИЈЕ Andrić ispred i iza AVLIIJE. У: Тошовић, Бранко (ур.): *Андрићева авлија/Andrićs Hof. Andrić-Initiative 8*. Грац, 21–66.
- Филиповић, В. 1976: Проклета авлија. У: Филиповић, Вук: *Дело Ива Андрића*. Приштина, 183–219.
- Ходел, Р. 2011: О функцији дивергенције у Проклетој авлији. У: Ходел, Роберт: *Андрић и Селимовић: форме актуелности*. Сарајево, 55–77.
- Ходел, Р. 2014: *Раскрића књижевног југа. Од Доситеја до Михајловића*. Београд.
- Џацић, П. 1996: *Проклета авлија*. Београд.
- Burkhardt, D. 1982: Das künstlerische Weltmodell in der Prosaerzählung: Am Beispiel von Ivo Andrićs *Prokleta avlija*. In: *Zeitschrift für Balkanologie*, Jg. 8, Nr. 1, S. 1–21.
- Visković, V. 2000: Pripovjedačko umijeće. Narativne strategije i simbolizacijske razine u Andrićevoj Prokletoj avliji. У: *Republika*. Zagreb. God. 53, br. 11/1, 58–76.
- Dukić, D. 2015: Der verdammte Hof: Auf der Suche nach ästhetischer Unvollkommenheit und semantischer Unbestimmtheit. У: Тошовић, Бранко (ур.): *Андрићева Авлија/Andrićs Hof. Andrić-Initiative 8*, 231–240.
- Jelčić, D. 2004: Prokleta avlija. У: Detoni-Dujmić, Dunja (ур.): *Leksikon svjetske književnosti: Djela*. Zagreb, 530–531.
- Lauer, R. 1979: Das Osmanische Reich als Weltmodell – Zur parabolischen Struktur von Ivo Andrićs Erzählung „Der Verfluchte Hof”. In: Klaus-Detlev Grothusen (Hg.): *Die Türkei in Europa. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, Ankara, 13–18.8.1979. Göttingen 1979, 151–166.
- Nemec, K. 2013: Prokleta avlija – pričanje kao disanje. У: Nemec, Krešimir: *Ivo Andrić. Prokleta avlija*. Zagreb, 97–145 (Djela Ive Andrića, sv. 3).

Gabriella Schubert

IVO ANDRIĆS „DER VERDAMMTE HOF” – ENZYKLOPÄDIE EXISTENZIELLEN LEIDENS

(Zusammenfassung)

Enzyklopädische Inhalte dienen in diesem Werk einer abstrahierenden Erzählweise, die historische Tatbestände hinter sich lassend, zu allgemein-anthropologischen Kerngedanken führt.

Zentrales Thema in dem Roman *Der verdammte Hof* ist das Leiden von Menschen unter konkreten Bedingungen und sozialen Gegebenheiten imperialer Macht sowie ihrer Repräsentanten:

Dschems unter *Bajezi*; *Djamils* unter den Unwägbarkeiten seines sozialen Umfeldes und als Häftling unter *Karadjos* und seiner Schergen. Abstrahierend von konkreten Leiderfahrungen von Menschen unter autoritären Seinsbedingungen einer imperialen Macht und seines effizienten Gefängnisses verweist die Narration auf einer höheren Ebene auf eine generelle Ursache menschlichen Leidens: den Konflikt gegensätzlicher Welten sowie das existenzielle Leid des Menschen unter der Unvereinbarkeit dieser Welten.

Das tragische Schicksal von *Dschem* und *Djamil* sind zwei Varianten menschlichen Leidens unter Antagonismen dieser Welt, unter der Kollision von Standpunkten, gefangen in einem *verdammen Hof*. Der *verdamnte Hof* repräsentiert die engen Grenzen menschlicher Existenz, aus denen er einen Ausweg sucht und ihn nicht findet. In diesem Sinne handelt es sich hier nicht nur um eine Erzählung über Geschehenes, sondern zugleich eine Erzählung über das Leiden, das sich unter gleichen oder ähnlichen Gegebenheiten zu allen Zeiten ereignen kann.